

RYSZARD RUMIANEK

OBRAZ PASTERZA NA STAROŻYTNYM WSCHODZIE I W BIBLI

Treść: I. Idea pasterza na Starożytnym Wschodzie; II. Bóg jako pasterz w Starym Testamencie; III. Mebaqquer jako pasterz w tekstach qumrańskich; IV. Odrzucenie tytułu pasterza w odniesieniu do Mesjasza w tekstach rabinistycznych; V. Jezus Chrystus jako dobry Pasterz w Nowym Testamencie.

Obraz pasterza i owiec jest dobrze znany już w starożytności: występuje często zarówno w Biblii jak i w innych tekstach, ponieważ idea pasterza jest głęboko zakorzeniona w życiu nomadów.

Dla naszych rozważań najważniejszy jest obraz przenośny pasterza i owiec. Przedstawia on bardzo dobrze relacje pomiędzy bogami, królami i ludem: jak dobry pasterz troszczy się o swoją trzodę, tak dobry władca jest wyczulony na potrzeby swoich podwładnych. Ten obraz stanowi niewątpliwie tło dla użycia słowa „pasterz” w Piśmie św. Ale czy obraz pasterza w Biblii i w tekstach pozabiblijnych jest identyczny? Spróbujemy odpowiedzieć na to pytanie.

I. IDEA PASTERZA NA STAROŻYTNYM WSCHODZIE

Obraz pasterza w sensie przenośnym występuje w tekstach Starożytnego Wschodu, to jest w tekstach mezopotamskich, egipskich i kananejskich. Przedstawimy niektóre z nich w porządku chronologicznym.

W sumeryjskim elenchusie królów pasterzami są nazwani bogowie. Czytamy tam, że „...bóg Dumuzi, pasterz, rządził 36000 lat... Etana, pasterz, który zstąpił z nieba i zostając

królem rządził 1560 lat”¹. Oprócz tego bóg Dumuzi występuje również jako pasterz w sumeryjskim poemacie z pierwszej połowy drugiego tysiąclecia przed Chr.: „Dumuzi i Enkidu: dyskusja pomiędzy bogiem-pasterzem i bogiem-rolnikiem”². Spośród bogów sumeryjskich i akadyjskich: „Anum jest pasterzem całego świata”; „Samaš jest pasterzem, który jest na górze i na dole; jest pasterzem ludzi i bogiem godnym szacunku; jest również pasterzem 'czarnych głów' i boskim pasterzem ziemi”; „Marduk jest pasterzem ludzkości”; i wielu innych³.

Tytuł „pasterza” był używany również w odniesieniu do królów. Hammurabi, król babiloński (1728—1686 przed Chr.) przedstawiony jest jako dobry pasterz ludzi: „Ja jestem Hammurabi, pasterz, wezwany przez Enlil”⁴. I następnie: „Ja Hammurabi, król doskonały, czyż byłem lekkomyślny lub niedbały o 'czarne głowy' (ludzi), które były mi ofiarowane przez Enlil i które powierzył mi pasący (prowadzący) Marduk”⁵.

Bardzo interesujące jest połączenie terminów: „pasterz” i „sprawiedliwość”. Podkreśla to wyraźnie następujący tekst: „Ja Hammurabi, jestem królem sprawiedliwości, któremu Samaš powierzył prawo... Samaš może uczynić, że człowiek króluje jak ja, król sprawiedliwości; taki może być pasterzem dla swego ludu w sprawiedliwości!”⁶.

Poza Hammurabim następujący królowie sumeryjscy i akadyjscy nazwani są pasterzami: „Urninurta nazywa się pasterzem Ur”; „Šamsuilūna pasie całą ziemię”; „Agumkakrine jest pasterzem nadzwyczajnym”; „Šalmanasser I nazywa się pasterzem wiernym, pasterzem wszystkich miast i pasterzem ludzi”; „Tukultininurta I jest pasterzem wiernym”⁷. Ten ostatni tytuł „pasterz wierny” jest stosowany bardzo często zarówno dla królów babilońskich jak i asyryjskich⁸.

W Egipcie pasterstwo miało odmienny charakter. Wynikało to z faktu, że pasterz egipski był właścicielem pódzskich te-

¹ ANET, s. 265b.

² Zob. ANET, s. 41b—42b.

³ G. J. Botterweck, *Hirt und Herde im AT und alten Orient*, w: *Festschrift Frings*, Köln 1960, s. 343 n.

⁴ ANET, s. 164b.

⁵ Tamże, s. 177b.

⁶ Tamże, s. 178b.

⁷ G. J. Botterweck, dz. cyt., s. 348 n; również można tu znaleźć dalszą długą listę królów — pasterzy.

⁸ C. J. Gadd, *Ideas of Divine Rule in the Ancient East*, London 1948, s. 38.

renów podmokłych, a nie nomadą wędrującym po pustyni⁹. W tekstach egipskich znajduje się interesująca piosenka ironiczna śpiewana przez pasterza, który musi deptać ziarno w bagnie blisko rzeki:

„Pasterz w wodzie, razem z rybą;
On z nią rozmawia
I w ten sposób przechodzi mu czas dnia;
Pasterz wschodu!”¹⁰.

Również w Egipcie tytuł pasterza był użyty w sensie przenośnym i miał duże znaczenie. W okresie, z którego pochodzi piosenka wyżej cytowana (to jest w czasie 11—12 dynastii, 2050—1800 przed Chr.) pojawia się idea króla jako pasterza czuwającego. Oprócz tego mamy częste powtórzenia określeń: „prawda”, „sprawiedliwość”, „prawdziwy”, „sprawiedliwy” w relacji do króla jako dobrego pasterza¹¹.

Przejdźmy do konkretnych przykładów, w których występuje idea pasterstwa. W *Przepowiedniach i Proroctwach Egipskich* (19 lub 20 dynastia, 1350—1100 przed Chr.; ale pochodzą z okresu prawdopodobnie dużo starszego: 7—11 dynastia, 2300—2050 przed Chr.) znajduje się następujący tekst: „...ludzie powiedzą: on jest pasterzem całego ludu. Zła nie ma w jego sercu. Również jeśli jego trzoda jest mała, on spędza z nią cały dzień i troszczy się o nią...”¹². Podobnie w *Instrukcjach Egipskich dla króla Meri-ka-Re* (18 dynastia, połowa 15 wieku przed Chr.) znajduje się tekst zawierający ideę pasterską: „...ludzie, trzoda boga, prowadzeni są dobrze. On (bóg) czyni niebo i ziemię według ich pragnień i pokonał potwora wodnego...”¹³ Podkreślone są także inne przymioty króla-pasterza: „...Mechenti-irti, twój pasterz, strzeże ciebie, ten, który jest z tyłu trzody”; „twój wygląd niech będzie piękny, Rē, pasterzu umiłowany”¹⁴.

Jest zastanawiające, że w czasach późniejszych (od 1350 r. przed Chr.) pomniejsza się majestat boskiego faraona z okresu Starego Królestwa i nie odczuwa się odpowiedzialności bycia dobrym pasterzem jak w czasach Środkowego Królestwa¹⁵.

⁹ G. Posener — S. Sauneron — J. Yoyotte, *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Paris 1959, s. 102.

¹⁰ J. A. Wilson, *The Burden of Egypt*, Chicago 1951, s. 148.

¹¹ Tamże, s. 132 n.

¹² ANET, s. 443a.

¹³ Tamże, s. 417b.

¹⁴ D. Müller, *Der gute Hirte*, ZÄSA 86 (1961), s. 128. 140.

¹⁵ Por. J. A. Wilson, dz. cyt., s. 308.

Pomimo to bogowi miasta Teby — 'Āmōnowi — jest przypisany przymiot dobrego pasterza¹⁶. On jest „mocnym pasterzem, który prowadzi (pasie) swoją trzodę”¹⁷. A także: „Ty jesteś mężny jak pasterz, który troszczy się o nich na wieki wieków”¹⁸.

Wśród bogów egipskich najprawdopodobniej tylko 'Āmōn był nazywany pasterzem¹⁹. Trudno to rozumieć, skoro tyle różnych bóstw na Starożytnym Wschodzie miało tytuł pasterza. Wydaje się, że w starożytności jest czasem trudno rozróżnić pomiędzy bogiem i królem, ponieważ każdy król był ubóstwiony. Oprócz tego ich misja była jednakowa: słusznie rządzić. Zanotujmy jeszcze, że w Egipcie bogowie przestawali być królami, ale królowie byli prawie zawsze bogami²⁰.

W tekście kananejskim, który znajduje się w listach z Tell el-Amarna czytamy: „...patrz, ja nie jestem zarządcą (ani) znaczącym urzędnikiem króla, mojego władcy; patrz, ja jestem pasterzem króla...”²¹ Znajdujemy tu pewną trudność, ponieważ nie możemy powiedzieć dokładnie kto jest tym pasterzem. Czy słowo „pasterz” jest użyte w sensie ścisłym, czy odnosi się do wasala faraona, który jest królem-pasterzem?²² Można by wytłumaczyć, że tym pasterzem był zarządca obłożonej Jerozolimy²³, ale dla Kanaanu użycie tytułu „pasterz” w sensie przenośnym nie jest udokumentowane²⁴. Wydaje się zatem, że należy przyjąć sens bardziej literacki: wasal jest pokornie podporządkowany faraonowi.

Możemy podsumować, że wszystkie przedstawione przykłady uwypuklają znaczenie funkcji pasterza. Warto zaznaczyć, że król jako pasterz miał następujące insygnia: beret królewski, pas królewski i laskę pasterską (która była najważniejsza)²⁵. Królowie byli uważani za pasterzy, ponieważ z rozkazu bóstwa mieli troskę o owce trzody. Również bogowie byli nazywani pasterzami na Starożytnym Wschodzie. Zatem słowo

¹⁶ V. Hamp, *Pastore*, W: *Enciclopedia della Bibbia*, pod red. A. Diez Macho (tłum. wł.), t. 5, Torino 1971, s. 546.

¹⁷ J. Jeremias, *Poimēn*, W: *TWNT* (tłum. wł.), t. 10 (1975), s. 1196.

¹⁸ J. A. Wilson, dz. cyt., s. 229.

¹⁹ Por. G. J. Botterweck, dz. cyt., s. 344.

²⁰ C. J. Gadd, dz. cyt., s. 33.

²¹ ANET, s. 488b.

²² Zob. P. de Robert, *Le berger d'Israël*, Neuchâtel 1968, s. 17.

²³ Por. J. Thomson, *The Shepherd-Ruler Concept in the OT and its Application in the NT*, SJT 8 (1955), s. 411.

²⁴ J. Jeremias, art. cyt., s. 1197.

²⁵ I. Seibert, *Hirt — Herde — König*, Berlin 1969, s. 7.

„pasterz” było używane jako tytuł w sensie przenośnym na oznaczenie władcy, to jest tego, który rządzi słusznie, gromadzi rozproszonych i troszczy się o słabych. Tytuł „pasterz” jest więc terminem używanym dla wyrażenia związku, który łączył więć królów lub królów z ludem.

II. BÓG JAKO PASTERZ W STARYM TESTAMENCIE

Obraz pasterza w Biblii przybiera różne znaczenia. Rdzeń hebrajski $r^c h$ ma podwójne znaczenie: paść, przewodniczyć, troszczyć się jak również towarzyszyć²⁶. Słowo „pasterz” w hebrajskim ma formę imiesłowu czynnego rodzaju męskiego liczby pojedynczej — $r\ddot{o}c^e h$ — i oznacza przewodnika a zarazem towarzysza²⁷. Jest godne podkreślenia, że treść zawarta w jednym tylko słowie łączy w sobie obydwie te aspekty. Zatem nic dziwnego, że w ST znajdujemy wiele obrazów i metafor pasterskich.

ST posiada tylko dwa inne terminy na określenie pasterza: (1) $n\ddot{o}q\ddot{e}d$ — występuje bardzo rzadko, bo tylko dwa razy w całej Biblii (2 Krl 3,4 i Am 1,1)²⁸. Zatem nie jest to zwykle słowo używane na określenie pasterza;

(2) $n\ddot{a}g\ddot{i}d$ — dokładnie oznacza tego, który jest na czele, prefekta, wodza, księcia²⁹. Ale etymologicznie jest związane z $n\ddot{o}q\ddot{e}d$ i znaczy też pasterz³⁰.

W językach semickich obydwie rdzenie ngd i nqd wymieniły się wzajemnie w przekazywaniu tej samej podstawowej idei pasterstwa. Zamiana q z g nie przedstawia trudności, ponieważ poszczególne dialekty lokalne charakteryzują się tym, że spółgłoski w ich grupie fonetycznej mają tendencję do wzajemnej wymiany. Zatem możemy traktować ngd i nqd jako warianty tej samej idei. Ale powstaje tu pewna trudność, gdyż słowo $n\ddot{a}g\ddot{i}d$ w Biblii jest tłumaczone zawsze jako książę. Termin ten łączy się zazwyczaj z rytym namaszczenia, który symbolizuje naznaczenie przez Boga³¹. Zatem $n\ddot{a}g\ddot{i}d$, które wy-

²⁶ Zorell, s. 780 n.

²⁷ C. Lesquirit — X. Léon-Dufour, *Pasterz i trzoda* (tłum. pol.), w: STB, s. 651.

²⁸ S. Mandelkern, *Veteris Testamenti Concordantiae hebraicae atque chaldaicae*, Tel-Aviv 1977, t. 1, s. 766.

²⁹ Zorell, dz. cyt., s. 496 n; zob. również J. de Fraine, *L'aspect religieux de la royauté israélite*, Analecta Biblica 3, Roma 1954, s. 98 n.

³⁰ J. J. Glück, *Nagid-Shepherd*, VT 13(1963), s. 144—150.

³¹ J. de Fraine, dz. cyt., s. 100.

stępuje w ST 43 razy³², oznaczałoby przede wszystkim wodza charyzmatycznego. Dlatego też przedmiotem naszego zainteresowania będzie przede wszystkim słowo *rōc'eh*.

W Biblii „być pasterzem” jest często synonimem rządzenia — np. 2 Sm 7,7; Jr 2,8. Wydaje się, że właśnie z tego powodu termin „pasterz” posiada w ST szerokie zastosowanie³³. I tak jest on użyty dla wyjaśnienia relacji pomiędzy przywódcą i jego ludem, np.: Jozue jest przewodnikiem — pasterzem dla wspólnoty Izraela (Lb 27,16 nn); Dawid jest królem — pasterzem (1 Sm 16,11; 17,15; 2 Sm 5); kapłani, prorocy, pasterze są przywódcami politycznymi (Jr 2,8); pasterze są panami trzody (Jr 25,34—36); przywódcy Izraela są pasterzami (Ez 34). Obraz pasterza jest też użyty dla przywódców pogańskich, np. Cyrus jest nazwany przez Boga „mój pasterz” (Iz 44,28); Nahum mówi o pasterzach króla asyryjskiego (3,18).

W księgach ST, tak jak i na Starożytnym Wschodzie, królowie, książęta i przywódcy są więc nazywani pasterzami. Ten tytuł byłby słuszny dla królów historycznych³⁴, ale w Izraelu nie używa się go jako określenia królów³⁵. Chociaż była im przypisywana rola pasterzy, to jednak nie nadawano im tego tytułu w sposób wyraźny. Zdumiewająca jest ta ostrożność w użyciu określenia „pasterz” w odniesieniu do królów narodu wybranego.

W ST przede wszystkim sam Bóg objawia się jako Pasterz, chociaż wprost jest nazwany Pasterzem tylko w Ps 23,1; 80,2 i Rdz 48,15³⁶. Ps 23 wyraża myśl, że tylko pod przewodnictwem Boga-Pasterza może być bezpieczeństwo i pełnia życia: „Bóg jest moim Pasterzem, niczego mi nie brak” (w. 1). W ten sposób objawia się tu miłość i dobroć Boga. W Ps 80 Psalmista lamentuje z powodu zniszczeń dokonanych przez inwazję obcych narodów i jednocześnie wspomina dobrodziejstwa Boga dla swego ludu. Dlatego ten Psalm rozpoczyna się apelem skierowanym do Boga: „O Pasterzu Izraela, wysłuchaj” (w. 2). Tytuł „pasterz” podkreśla tu wierność i bez-

³² S. Mandelkern, dz. cyt., t. 1, s. 718 n.

³³ Zob. J. Jeremias, art. cyt., s. 1197—1201; oraz J. G. Thomson, dz. cyt., s. 406—412.

³⁴ G. J. Botterweck, dz. cyt., s. 352.

³⁵ J. Jeremias, art. cyt., s. 1199.

³⁶ Zob. V. Hamp, art. cyt., s. 546. Natomiast niektórzy komentatorzy (np. C. Lesquivit — X. Léon-Dufour, art. cyt., s. 652) cytują również Rdz 49,24. Ale ten tekst jest skażony i dlatego możemy powiedzieć, że w ST Bóg wprost jest nazwany pasterzem tylko trzy razy.

pieczeństwo. Bóg jest zawsze wierny danym obietnicom, a ci którzy się do Niego uciekają są bezpieczni. W trzecim tekście, to jest Rdz 48,15, figura Pasterza odniesiona do Boga wywodzi się z czasów nomadów i wskazuje na relację pomiędzy Bogiem i Izraelem. Patriarcha Jakub mówi na łożu śmierci: „Bóg był moim Pasterzem” (BT tłumaczy: „Bóg, który troszczył się o mnie...”).

Można zapytać dlaczego Bóg wprost jest nazwany Pasterzem tylko trzy razy? Istnieje przecież wiele tekstów, które używają słowa pasterz w różnych odcieniach, wśród których znajduje się szereg metafor ukazujących Boga jako Pasterza, który „pasie”, „przewodniczy”, „rządzi” i „gromadzi” — np. Mi 5,2—4; Jr 23,1—4; Ez 34; Za 11,4—17.

W ST słowo *r^{ch}* występuje aż 168 razy!³⁷ Ale użycie tego słowa nie jest regularne. W konsekwencji obraz pasterza nie przedstawia się jednakowo we wszystkich księgach ST. Z dużą częstotliwością występuje on w Psalterzu i w prorocत्वach pocieszenia z okresu niewoli³⁸. Najczęściej obraz pasterza występuje w Księdze Ezechiela, szczególnie w rozdz. 34, gdzie słowo pasterz jest użyte 36 razy³⁹. Dlaczego prorok mówi tak często o pasterzach?

Przede wszystkim trzeba pamiętać, że podczas okresu wygnania naród wybrany był w niewoli i brakowało króla w Izraelu. Może dlatego Ezechiel wraca do starego tytułu pasterza, aby w ten sposób wskazać na pewną nadzieję dla wygnańców, że nadejdą czasy wspaniałe: „I ustanowię nad nimi jednego pasterza, który je będzie pasł, mego sługę Dawida...” (Ez 34,23).

Dotychczasowa analiza tekstów ST prowadzi do trzech ważnych spostrzeżeń:

- terminu „pasterz” używano z wielką ostrożnością w odniesieniu do królów izraelskich;
- Bóg wprost jest nazwany Pasterzem tylko trzy razy;
- obraz pasterza często występuje w prorocत्वach pocieszenia z okresu niewoli, szczególnie u Ez 34.

To wszystko pozwala na przypuszczenie, że tytuł „pasterz” jest zarezerwowany prawdopodobnie dla Tego, który ma przyjść, to jest dla Mesjasza. Przychodzi teraz trudne pyta-

³⁷ J. A. Soggin, *R^{ch} weiden*, W: *THAT*, t. 2, s. 791.

³⁸ Zob. Ps 23, 1—4; 28,9; 68,8; 74,1; 77,21; 78,52; 79,13; 80,2; 95,7; 100,3; 121,4; Jr 23,3; 31,10; 50,19; Ez 34; Iz 40,10 n; 49,9 n; Mi 4,6—8; 7,14.

³⁹ S. Mandelkern, dz. cyt., t. 2, s. 1097 n.

nie: kiedy i pod czym wpływem powstała nadzieja mesjańska w Izraelu? ⁴⁰

Idea ta jest bardzo stara. W sposób wyraźny występuje ona razem z instytucją króla, szczególnie Dawida, który był założycielem dynastii jedynej, prawowitej i wiecznej (2 Sm 7,16; 16,29; 23,5) oraz spełnił rolę pośrednika w przymierzu z Bogiem (2 Sm 7,8—17). Dlatego Dawid jest w mentalności Izraelitów typem monarchy, który ma szczególną wartość religijną ⁴¹. W przeciwieństwie do królów Starożytnego Wschodu nie był on ubóstwiony, ponieważ Izrael charakteryzuje się wiarą w jednego tylko Boga. Warto tu zaznaczyć, że rozpoczynając od Dawida być królem znaczyło być pasterzem ⁴².

Niestety idea rządzenia w sposób doskonały całym światem lub przynajmniej Izraelem nie zrealizowała się całkowicie w czasach Dawida. Kiedy Królestwo Izraela upadło (niewola asyryjska i potem babilońska), te nadzieje zostają przeniesione na króla idealnego, który przyjdzie w przyszłości jako Mesjasz ⁴³. Tę nadzieję widać szczególnie podczas okresu niewoli, kiedy to prorocy w wizjach mesjańskich pokrzepiali serca i podtrzymywali ducha wygnańców ⁴⁴. Jednym z najważniejszych tekstów w tym względzie jest Ez 34, gdzie sam Bóg jest dobrym Pasterzem swęgo ludu (por. Jr 23,1—5). W sensie mesjańskim obraz pasterza występuje w tekście Za 13,7—9. Znajdujemy tu bardzo wymowną interpretację figury pasterza z okresu po niewoli: pasterz ugodzony śmiertelnie mieczem.

Na podstawie dotychczasowych rozważań możemy powiedzieć, że słowo „Pasterz” lub bardziej dokładnie „dobry Pasterz” jest tytułem mesjańskim, który scala obraz Mesjasza ⁴⁵, choć formalnie wyrażenie „dobry Pasterz” nie znajduje się w ST ⁴⁶.

⁴⁰ Por. R. Gundry, *The Use of the Old Testament in Matthew's Gospel with Special Reference to the Messianic Hope*, NT Suppl. 18 (1967), s. 216 nn.

⁴¹ Cz. Jakubiec, *Stare i Nowe Przymierze*, Warszawa 1961, s. 90.

⁴² H. Gottlieb, *Die Tradition von David als Hirten*, VT 17 (1967), s. 200.

⁴³ Zob. na ten temat: S. Mowinckel, *He that Cometh. The Messiah Concept in the Old Testament and Later Judaism*, Oxford 1956.

⁴⁴ J. Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, New York 1955, s. 134.

⁴⁵ Zob. L. Sabourin, *The Names and Titles of Jesus*, New York 1967, s. 65—71.

⁴⁶ V. Hamp, *Das Hirtenmotiv im Alten Testament*, W: *Festschrift Faulhaber*, München 1949, s. 17.

III. MEBAQQR JAKO PASTERZ W TEKSTACH QUMRAŃSKICH

Dla lepszego zrozumienia idei pasterza należy rozważyć teksty qumrańskie i rabinistyczne, które możemy traktować jako przedłużenie myśli ST.

Dokumenty w Qumran są datowane od połowy III w. przed Chr. do 75 r. po Chr.⁴⁷ Zostały tam znalezione także liczne teksty biblijne i rabinistyczne. Te ostatnie będą rozważane w następnym punkcie. Teraz przedstawimy zachowane teksty qumrańskie, które odnoszą się do pasterza lub w których znajduje się idea pasterska.

W 6 QCD VI, 2—11⁴⁸ mamy alegorię porównującą Prawo do studni, która jest wykopana za pomocą laski pasterskiej. W ten sposób pasterz byłby poszukiwaczem Prawa. Z drugiej strony trzeba pamiętać, że Prawo (Tora) jest przewodnikiem dla ludu, tak jak pasterz dla swojej trzody⁴⁹.

Bardzo ważny tekst znajduje się w 6 QCD XIII, 9: „Dla nich będę litościwy jak ojciec dla swych synów i zgromadzę wszystkich rozproszonych, tak jak pasterz swą trzodę”⁵⁰. Te słowa odnoszą się do Mebaqqr, to jest inspektora. On troszczy się o członków swej wspólnoty tak jak pasterz o swą trzodę. Jego funkcje mają charakter administracyjno-duchowy i dotyczą kontroli dóbr wspólnych⁵¹. Jest godne podkreślenia, że ten inspektor to laik cieszący się wielkim autorytetem obok kapłana (6 QCD XIV, 6 n)⁵².

Powstaje problem relacji między Mebaqqr a episkopos, to znaczy, czy Mebaqqr wspólnot esseńczyków byłby prototypem biskupa chrześcijańskiego? Wydaje się, że tak nie jest, ponieważ episkopos musiałby występować przede wszystkim we wspólnotach palestyńskich⁵³. Również w Kościołach Pawłowych brak przez dłuższy czas tego tytułu. Oprócz tego administrator finansowy religijnych grup w hellenizmie nazywa się także episkopos⁵⁴. Zatem możemy wątpić czy wpływ esenizmu na chrześcijaństwo rozciąga się w tym punkcie. Me-

⁴⁷ C. F. Moore, *The Development of the Jewish Scripts*, W: *The Bible and the Ancient Near East*, wyd. G. E. Wright, New York 1961, s. 133.

⁴⁸ L. Moraldi, *I manoscritti di Qumrân*, Torino, 1974, s. 238—240.

⁴⁹ Tamże, s. 33.

⁵⁰ Tamże, s. 258 n.

⁵¹ Tamże, s. 257.

⁵² Tamże, s. 260.

⁵³ P. Benoit, *Esegesi e Teologia*, Roma 1971, t. 2, s. 564.

⁵⁴ J. T. Milik, *Dieci anni di scoperte nel deserto di Giuda*, Torino 1957, s. 51.

baqquer raczej odpowiada istocie słowa poimēn w pierwotnym chrześcijaństwie ⁵⁵.

Zwróćmy uwagę, że nasz fragment 6 QCD wiąże się z Ez 34. Inspektor ma to samo zadanie co i Pasterz mesjański: zgromadzić wszystkich rozproszonych. Wyrażenie Ez 34,23 znajdujemy również w 1 Q 34 II, 8: „...Dla nich wzbudziłeś pasterza wiernego...” ⁵⁶. Ten pasterz wierny jest prawdopodobnie Mistrzem Sprawiedliwości, ale wyrażenie „wzbudziłeś” może być również przetłumaczone jako „wzbudzisz”, i w ten sposób mówiłoby się tu o przyszłym Dawidzie jako pasterzu ⁵⁷. Wydaje się, że to wyjaśnienie ma pewne podstawy, tym bardziej, że w 4 Q Dibré IV, 6—7 znajdujemy interesujące podobieństwo pomiędzy Dawidem i pasterzem: „zawarłeś przymierze dzięki Dawidowi, ażeby on był jak pasterz, który wgląda w twój lud...” ⁵⁸ (por. 4 Q Patr 3 i 4 Q Flor I, 11 n).

Przed wszystkim jednak trzeba podkreślić, że wspólnota esseńczyków oczekiwała dwóch Mesjaszy: Mesjasza Aarona i Mesjasza Izraela (por. 1 QS IX, 11; 6 QCD XIV, 19). Mesjasz Aarona był Najwyższym Kapłanem, natomiast Mesjasz Izraela był przywódcą politycznym pochodzenia królewskiego z domu Dawida. „Tak dla esseńczyków w erze eschatologicznej będzie odnowiona sytuacja sprzed niewoli...” ⁵⁹. Obydwaj Mesjasze nie zawsze mieli pierwszeństwo w hierarchii — np. gdyby na zgromadzenie przyszedł Mesjasz Izraela, to chleb i wino będzie najpierw pobłogosławione przez kapłana, który temu zgromadzeniu towarzyszy (1 QSa II, 17—21).

Widać zatem, że idea mesjańska w tekstach qumrańskich jest w opozycji do tej, która się znajduje w księgach Starego i Nowego Testamentu ⁶⁰. W Biblii mamy tylko Mesjasza z linii królewskiej. A całkowitą nowość widzimy w osobie Jezusa Chrystusa. Odnośnie doktryny mesjańskiej esseńczyków możemy stwierdzić, że „jest na linii i rozwoju, który zaczyna się w Starym Testamencie a kończy się w Nowym” ⁶¹. Oczywiście pisma qumrańskie nie stanowią całości judaizmu międzytestamentalnego.

⁵⁵ J. Jeremias, art. cyt., s. 1226.

⁵⁶ L. Moraldi, dz. cyt., s. 642.

⁵⁷ Tamże,

⁵⁸ Tamże, s. 649.

⁵⁹ J. T. Milik, dz. cyt., s. 65.

⁶⁰ Zob. B. Vawter, *Levitical Messianism and the New Testament*, w: *The Bible in Current Catholic Thought*, wyd. J. McKenzie, New York 1962, s. 83—99.

⁶¹ J. T. Milik, dz. cyt., s. 66.

IV. ODRZUCENIE TYTUŁU PASTERZA W ODNIESIENIU DO MESJASZA W TEKSTACH RABINISTYCZNYCH

Innym ważnym dla nas źródłem jest literatura rabinistyczna (to jest Talmúd, Targūm, Midrāš) i apokryfy. Ogólnie możemy powiedzieć, że literatura rabinistyczna pochodzi z czasów po Chrystusie⁶². Tylko niektóre teksty istniały w czasach przed Chr., np. Targum Jerozolimski II, Kapłański (Pre-’Ōnqēlōs), Hioba, Psalmy Salomona⁶³. Przedtem jednak istniała tradycja ustna i dlatego literatura rabinistyczna zawiera w sobie pierwotne formy myślenia judaistycznego. Dlatego też teksty rabinistyczne są źródłem bardzo istotnym. Na określenie pasterza używają one tego samego co ST słowa rōcēh⁶⁴.

W późnym judaizmie notuje się pewną dyskryminację pasterzy. W BQ 10,9 czytamy: „Od pasterza nie można kupować wełny i mleka (ponieważ on nie rozróżnia co jest dobre)”⁶⁵. Trochę mniejszy rygor znajdujemy w I BQ 11,9: „Wszystko to, co pasterz może ukraść tak żeby właściciel nie zauważył, nie może być kupowane od niego; przeciwnie zaś, to czego nie może ukraść tak żeby właściciel nie zauważył, można kupować”⁶⁶. Ta dyskryminacja pasterzy jest rezultatem ich długiego pobytu na pastwiskach, przez co wymykali się spod kontroli prawa. Pasterze byli traktowani jak złodzieje zawsze gotowi do kradzieży i dlatego nie cieszyli się zaufaniem. W BM 5b i Sanh 25b mamy wskazaną normę, według której pasterz jest zdyskwalifikowany jako świadek⁶⁷. Zatem nie jest dziwne to, co czytamy w Qidd 4,14: „Nie powinno się uczyć syna, aby był przewodnikiem osłów i wielbłądów, fryzjerem, marynarzem, pasterzem, sklepikarzem, ponieważ są to zawody złodziei”⁶⁸. Zanotujmy również wyraźną dyskryminację pasterzy w Midr Ps 23: „Żadne warunki życia nie są tak zdeprecjonowane na świecie, jak te pasterzy”⁶⁹.

⁶² F. Mañns, *Essais sur le Judéo-Christianisme* (SBF, Analecta 12), Jerusalem 1977, s. 170—178.

⁶³ Zob. R. le Deaut, *Introduction à la Littérature Targumique*, Rome 1966, s. 64—72. 102—105; jak również R. E. Brown, *Apocryfi, rotoli del Mar Morto e altri testi giudaici*, W: *Grande Commentario Biblico*, dz. zbior., Brescia 1973, s. 1524—1556.

⁶⁴ M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumin, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, New York 1950, t. 2, s. 1462. 1486.

⁶⁵ StrBill, t. 2, s. 114.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ M. Jastrow, dz. cyt., s. 1462.

⁶⁸ P. de Robert, dz. cyt., s. 25.

⁶⁹ E. Beyreuther, *Pastore*, W: *TBNT* (tłum. wł.), s. 1222.

Wszystkie przykłady dotychczas zaprezentowane mają charakter negatywny. Ale obraz pasterza w takim ujęciu byłby niekompletny, ponieważ są również teksty rabinistyczne, które mówią o pasterzach z sympatią. Teksty te występują prawie jedynie w odniesieniu do tekstów biblijnych. W Midr Ps 23 par. 2(99b) czytamy: „R. José b. Hanina powiedział: zauważ, że to nie jest pogardliwe. Na świecie istnieje praca pasterza; jego długie życie biegnie razem z laską i torbą pasterską. Również Dawid nazywa Boga pasterzem (Ps 23,1)”⁷⁰. W WjR 2 (68b)⁷¹ Mojżesz i Dawid są nazwani pasterzami, a w M^ek 13d, 14a czytamy: „Jeśli oni uwierzyli Mojżeszowi to w następstwie uwierzyli Bogu. To znaczy, że ktokolwiek wierzy w pasterza wiernego, jak on uwierzył w słowo tego, który powiedział słowo i uczynił świat...”⁷². Zwróćmy tu uwagę na użycie wyrażenia „w pasterza wiernego”, które występowało już w tekstach Starożytnego Wschodu. W tekstach rabinistycznych znajdujemy również wyrażenie „dobry pasterz” — rô^ceh ʔób lub rô^ceh jā^peh. I tak w WjR 11 (74d) czytamy: „Bóg na podstawie Wj 9,3 jest przedstawiony w sensie ironicznym jako dobry pasterz — rô^ceh jā^peh — Egiptu”⁷³. Podobnie mamy w P^esiqR 26 (początek): „To zdarzyło się w czasie, w którym stado owiec (Izrael) miało winę i nie usłuchało słowa Pana, ponieważ odrzuciło dobrych pasterzy, książąt i przywódców rô^cim ... hā^tōbīm”⁷⁴.

Interesującą jest dla nas także apokalipsa Henocha etiopskiego (I Henoch). Ta księga jest najważniejszym pseudoepigrafem pierwszych dwóch wieków przed Chr.⁷⁵ W rozdz. 85—90 znajduje się wizja historii świata od początku aż do czasów eschatologicznych. Izraelici są przedstawieni jako białe byki, owce i kozy. Znajdujemy tu również 70 pasterzy, którzy panują nad Izraelem w królestwie mesjańskim. Ale bardzo trudno jest odpowiedzieć na pytanie kim są ci pasterze: wozdami pogańskimi czy aniołami?

W tekstach rabinistycznych zatem obraz pasterza jest dobrze znany. Rabini używali chętnie nie tylko słowa „pasterz”, ale także wyrażen „pasterz wierny” i „dobry pasterz”. Jak już podkreśliliśmy poprzednio wszystkie te wyrażenia są określe-

⁷⁰ StrBill, t. 2, s. 113 n.

⁷¹ Tamże, t. 1, s. 972.

⁷² H. Odeberg, *The Fourth Gospel*, Amsterdam 1968, s. 138.

⁷³ StrBill, t. 2, s. 537.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Charles AP, t. 2, s. 163.

niami mesjańskimi. W konsekwencji powstaje trudny problem: czy w tekstach rabinistycznych występuje aplikacja tytułu „pasterz” w odniesieniu do Mesjasza?

Wg J. Jeremiasa⁷⁶ odpowiedź jest raczej negatywna, ponieważ mamy tylko jeden tekst, w którym znajduje się paralela pomiędzy pasterzem i Mesjaszem, to jest Midr Ps 29 par. 1: „Co — mówi Bóg — uczynię im? Mój sługa Dawid będzie ich pasł, jak rzeczywiście mówi Ez 34,23: I ustanowię nad nimi pasterza...”⁷⁷. Wydaje się jednak, że i Ps Sal 17,40 odnosi się także do Mesjasza: „potężny w swoje dzieła i silny w bojaźni Bożej, pasterz trzody Pana w wierze i w sprawiedliwości” (LXX). Natomiast jest prawdą, że nawet w tekstach klasycznych, takich jak np. Targ Ez 34,23 n i Targ Ez 37,24, nie znajduje się słowo „pasterz” jako tytuł mesjański. Wyraźnie występuje tu Mesjasz jako Dawid, sługa, król i przyszły wódz⁷⁸.

Jak to należy rozumieć? Dlaczego rabini nie chcieli zastosować tytułu „pasterz” do Mesjasza? Tym bardziej jest to dziwne, że ta idea była im dobrze znana. Odpowiedź nie jest łatwa. Przede wszystkim trzeba podkreślić fakt, że istnieje różnica pomiędzy mesjanizmem w ujęciu judaizmu i chrześcijaństwa⁷⁹. Myśl chrześcijańska kładzie akcent na osobie Jezusa Chrystusa; natomiast judaizm koncentruje się raczej na odbudowie narodu. Naturalnie wszystkie proroctwa są w relacji do Mesjasza, ale praktycznie, jak to widzieliśmy, w tekstach rabinistycznych brak jakichkolwiek aluzji do Mesjasza.

Wydaje się, że ta cisza, szczególnie w czasach Jezusa, wiąże się z sytuacją polityczną, ponieważ były niewielkie nadzieje odbudowy narodu. Może dlatego właśnie w tekstach rabinistycznych pojawia się oczekiwanie pięknych czasów przyszłych, które różnią się całkowicie od czasów obecnych. Oprócz tego w literaturze rabinistycznej pojawia się idea rozróżnienia ery mesjańskiej od ery eschatologicznej⁸⁰.

Godnym uwagi jest także to, że niektórzy Żydzi oczekiwali

⁷⁶ art. cyt., s. 1203.

⁷⁷ StrBill, t. 2, s. 337.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Zob. G. Scholem, *The Messianic Idea in Judaism*, New York 1974, s. 1—36; a także J. Bonsirven, *Il giudaismo palestinese al tempo di Gesù Cristo*, Torino 1950, s. 119—132.

⁸⁰ J. M. Lagrange, *Le Messianisme chez les Juifs*, Paris 1909, s. 261.

innego Mesjasza, różnego od potomka Dawida⁸¹. A pewni rabinini zaprzeczali nawet figurze Mesjasza osobowego⁸².

Reasumując możemy powiedzieć, że mesjanizm w ujęciu judaizmu był ideą bardzo złożoną. Daje się to zauważyć szczególnie w opozycji do chrześcijaństwa. Nic zatem dziwnego, że wśród wielu idei, „pasterz” jako przyszły Mesjasz pojawia się rzadko. Tym bardziej, że w okresie późnego judaizmu pasterze byli traktowani jako złodzieje.

V. JEZUS CHRYSZTUS JAKO DOBRY PASTERZ W NOWYM TESTAMENCIE

W języku greckim równoważnikiem hebrajskiego słowa *rōc'eh* jest przede wszystkim *poimēn*. Natomiast czasownik *r'ch* jest niekiedy tłumaczony jako *boskō*⁸³.

W czasach Chrystusa na temat pasterzy, jak to już zostało podkreślone, krążyły różne opinie. Jednak w NT nie ma nigdy sądu negatywnego. Wypada zanotować, że również w literaturze pogańskiej jak i patrystycznej, pasterze byli przedstawiani jako osoby niewinne⁸⁴. W poezji hellenistycznej życie pasterza jest wychwalane jako egzystencja idealna; pasterze są reprezentantami świata rajskiego⁸⁵. Wydaje się jednak, że te idee są obce myśli biblijnej. W NT znajdujemy inny obraz pasterza. Jak zwykle interesuje nas przede wszystkim idea pasterza w sensie przenośnym, która ma różne aplikacje⁸⁶.

Podobnie jak na Starożytnym Wschodzie i w ST, tak i w NT przywódcy ludu są nazwani pasterzami. I tak: „Widząc tłamy zgnęane i opuszczone litował się nad nimi, bo byli jak owce bez pasterza” (Mt 9,36; por. Mk 6,34). Mamy tu tę samą sytuację jak w Lb 27,17; 1 Krl 22,17; Ez 34,5. Przywódcy ludu byli niegodni i źli jak fałszywi pasterze. Nic dziwnego zatem, że Jezus używa mocnych słów: „złodzieje”, „rozbójnicy” (J 10,1) i „najemnicy” (J 10,12 n).

Możemy skonkludować, że pasterze trzody Boga byli tylko pasterzami z nazwy, ludźmi pozbawionymi serca pasterskie-

⁸¹ Bonsirven, dz. cyt., s. 132.

⁸² E. E. Urbach, *The Sages*, Jerusalem 1975, t. 1, s. 690.

⁸³ Por. F. Zorell, *Lexicon Graecum Novi Testamenti*, Parisiis 1961, s. 1095. 232.

⁸⁴ C. Stuhlmueller, *Il Vangelo secondo Luca*, W: Grande Commentario Biblico, dz. cyt., s. 981.

⁸⁵ J. Jeremias, art. cyt., s. 1208.

⁸⁶ Zob. E. Beyreuther, art. cyt., s. 1222—1224.

go⁸⁷. Oczywiście zawsze należy pamiętać, że trzoda Boga oznacza naród wybrany.

Również przywódcy Kościoła są nazwani pasterzami. Wyraźny tego przykład mamy w Ef 4,11: „I On ustanowił jednych jako apostołów, innych jako proroków, innych jako ewangelistów, innych jako pasterzy i nauczycieli”. Ci pasterze powinni paść trzodę Boga jak On chce, to jest nie ze względu na niegodziwe zyski (por. 1 P 5,1—5), ale szukając zawsze owieczki zabłąkanej (por. Mt 18,12—14). Zważmy, że przede wszystkim Piotr otrzymuje władzę pasterską w Kościele (J 21,15—17). Odnotujmy też ciekawe porównanie pomiędzy episkopoi i poimenes, które znajdujemy w Dz 20,28: „Uważajcie na samych siebie i na całą trzodę, nad którą Duch Św. ustanowił was biskupami, abyście kierowali (paśli) Kościołem Boga...”. Zatem również biskupi jako przywódcy Kościoła są pasterzami i mają kierować życiem religijnym powierzonego im ludu.

Trzeba podkreślić jeszcze jedną istotną sprawę, a mianowicie to, że w NT Bóg nigdy nie jest nazwany Pasterzem⁸⁸. To stwierdzenie jest prawdziwe o tyle, że NT nigdy nie określa wprost Boga jako pasterza, ale istnieje wiele przypowieści, które pozwalają przypuszczać, że Bóg jest w nich porównany do Pasterza, np. Łk 15,4—7 (por. Mt 18,12—14): radość pasterza, który odnajduje zagubioną owcę jest podobna do radości w niebie z powodu nawróconego grzesznika; lub bardziej dokładnie: tym, który gromadzi i prowadzi owce jest zawsze Jezus Chrystus. Zanotujmy jednak, że ten obraz widzimy nie tylko w klasycznym tekście J 10,1—21⁸⁹, gdzie sam Jezus mówi, że jest dobrym Pasterzem⁹⁰. Temat pasterza jest bardzo uwypuklony u synoptyków, szczególnie w Ewangelii św. Mateusza⁹¹. Ten temat jest tu rozwinięty bardziej niż w innych księgach NT, ponieważ Jezus przypisuje

⁸⁷ J. G. Thomson, dz. cyt., s. 414.

⁸⁸ J. Jeremias, art. cyt., s. 1208.

⁸⁹ Zob. na ten temat R. Schnackenburg, *Das Johannes-evangelium* (Herder TKNT, t. 2 cz. 2, 1971, s. 347—381; I. de la Potterie, *Le bon Pasteur*, W: *Populus Dei* (Studi in onore del Card. A. Ottaviani), Roma 1969, t. 2, s. 927—968.

⁹⁰ ho poimēn ho kalos — przekład literacki może być również „Pasterz piękny” lub „Pasterz prawdziwy”, co znaczy „Pasterz idealny”, to jest ten, który realizuje w pełni misję idealną Pasterza; zob. F. Zorell, *Lexicon Graecum NT*, dz. cyt., s. 653.

⁹¹ Zob. F. Martin, *The Image of Shepherd in the Gospel of Saint Matthew*, „Science et Esprit” 27(1975), s. 261—301.

sobie rolę Pasterza Izraela (por. Mt 9,36; 10,6; 14,14; 25,32; 26,31).

Z tych rozważań możemy wyciągnąć wniosek, że słowo „pasterz” w NT podobnie jak i w ST jest tytułem mesjańskim, który wyraźnie jest zarezerwowany tylko dla Mesjasza, to jest Jezusa Chrystusa.

Podsumowując teraz cały artykuł przypomnijmy, że określenie przywódcy, króla lub Boga jako pasterza występuje prawie w całym świecie antycznym. Obraz pasterza wyraża zatem ideę bardzo starą. Obraz przenośny pasterza jest bardzo podobny w Biblii i w tekstach pozabiblijnych: wszyscy ci, którzy nosili ten zaszczytny tytuł w sposób szczególnie troszczyli się o swych podwładnych. Ale istnieją też zasadnicze różnice. W Biblii obraz pasterza nabiera znaczenia specyficznego, ponieważ słowo „pasterz” oznacza przede wszystkim przewodnika w sensie religijnym. Ponadto obraz pasterza w Biblii nabiera sensu mesjańskiego, ponieważ samo słowo „pasterz”, lub bardziej dokładnie „dobry pasterz” jest tytułem mesjańskim.

L'immagine del pastore nell'Antico Oriente e nella
Bibbia

Sommario

Questo lavoro cerca di approfondire il significato del termine „pastore”. L'immagine del pastore e delle pecore è ben conosciuta già nell'antichità apparendo di frequente sia nella Bibbia che in altri testi (l'Antico Oriente, i testi rabbinici, Qumrân), perchè l'idea del pastore è radicata profondamente nell'esperienza dei nomadi.

È di notevole importanza ricordare che esiste anche l'immagine traslata del pastore e del gregge, poichè questa nozione precisa molto bene i rapporti fra il dio, il re e il popolo. Come il buon pastore prende cura del suo gregge, così il buon sovrano (dio o re) è attento ai problemi dei suoi sudditi. Questa idea si presenta per la prima volta in Mesopotamia poco dopo il 3000 a.C., dove il capo è chiamato „il pastore” del suo gregge.

Naturalmente l'immagine traslata è la più importante per questo lavoro. Essa costituisce lo sfondo per l'uso del termine „pastore” nella Bibbia. Ma dobbiamo sottolineare che nella Bibbia l'immagine del pastore assume un valore specifico, poichè „il pastore” significa anzitutto la guida religiosa. Inoltre troviamo un'altra importante funzione: „il pastore”, esattamente „buon pastore”, è un titolo messianico.